

کلام قدسی روی خط تحلیل ریاضی

گزارشی از رونمایی و ویرایش جدید کتاب سیر تحول قرآن

مرتضی کاظمیان

دارای دکترا در حوزه‌ی مطالعات قرآنی است، به نقد و بررسی کتاب پرداخت و گفت: «سیر تحول قرآن یکی از معدود آثار محققانه در حوزه‌ی ادبیات دینی و به طور اخص در حوزه‌ی قرآن پژوهی طی دهه‌های اخیر است. درمندان باید بگویم تا آنجا که من جستجو کردم، نقد و بررسی درخوری راجع به این اثر نیافتیم».

آزمین با اشاره به بحث ترتیب نزول آیات قرآن، و سابقه‌ی تلاش‌ها برای آگاهی از آیات مکی و مدنی و ترتیب نزول قرآن، اظهار داشت: «تفاوت تحقیقات جدید با تلاش‌های گذشته در این زمینه، تفاوتی روش شناختی است. بدین معنا که در تحقیقات معاصر ضمن توجه به روایات و گزارش‌های دینی در این زمینه، به روش عقلی و اجتهادی اهتمامی ویژه شده است، تا آنجا که می‌توان گفت موضوع ترتیب نزول قرآن به تدریج به محنتی کاملاً مستقل از مبحث «مکی و مدنی» با تعریفی مستقل در علوم قرآن تبدیل شده است».

دکتر آرمین تصریح کرد: «کار مرحوم بازرگان اوج این تلاش‌ها و ابداع و نوآوری افتخارآمیزی در عرصه‌ی قرآن پژوهی به شمار می‌رود. مرحوم بازرگان برای دستیابی به صورتی دقیق‌تر از سوره‌ها و آیات قرآن به ترتیب نزول، روشی جدید و مبتکرانه ارائه داده است؛ این روش، تلفیقی از روش ریاضی و آماری و تحلیل محتوای قرآن است».

آرمین با بیان این نکته که «ابتنای قرآن بر منطق ریاضی در تحقیق سیر تحول قرآن، برای مرحوم بازرگان یک باور و اعتقاد بود و نه یک فرضیه». افزود: «ریشه‌ی این پذیرش بیش از آن که علمی باشد، ناشی از یک جهان‌بینی و اندیشه توحیدی خاص است که روشنفکران دینی هم‌عصر بازرگان بدان باور داشتند. به موجب این جهان‌بینی دینی، خداوند خالق جهان آفرینش و نازل‌کننده‌ی قرآن است؛ قرآن و طبیعت دو اختر الهی هستند که هر دو به وجود خداوند و وحدت او گواهی می‌دهند».

دکتر آرمین با تأکید بر علمی بودن تحقیق بازرگان و بی‌طرفی و انصاف و عدم تعصب او

مهندس بازرگان در تبعیدگاه برزجان مورد تفسیر قرار گرفته بود، و نیز در بررسی موضوع زندگی و سرگذشت پیامبران و امم گذشته، ایده‌ی پروژه‌ی وسیع و موشکافانه‌ی سیر تحول قرآن مطرح کردید». توسلی همچنین افزود: «ابتدا ترتیب آیات قرآن و جدول زمانی نزول آنها مورد جستجو و کشف قرار گرفت، و سپس با پیگیری ممتد و صرف وقت و حوصله‌ی شگفت‌آوری که در جهت شمارش کلمات و ثبت جداول و حجم عظیمی از عملیات ریاضی و رسم دستی نمودارها و مقایسه و دقت در نتایج و بررسی محتوایی آنها صورت پذیرفت، این پروژه به بار نشست».

به عقیده‌ی وی، نظم درونی آیات و سوره‌ها، بازرگان میانسال را دچار شکفتی کرده بود: «این شکفتی او را تشویق به مقایسه‌ی قرآن با برخی شاهکارهای ادبی کرد. شاهنامه‌ی فردوسی، کلمات ژان بل سارتر و دارالمجانین جمال‌زاده، از جمله کتاب‌هایی بودند که مورد تحلیل و توجه بازرگان قرار گرفتند، اما هیچ کدام، نظم و هماهنگی و ویژگی‌های قرآن را از خود نشان ندادند».

توسلی در بحث خود، چگونگی پژوهش بازرگان در سیر تحول محتوایی آیات، سیر تدریجی آیات، جهت‌دار بودن تحول آیات، هماهنگی آیات با وقایع دوران رسالت حضرت محمد(ص) و نیز جمله‌شناسی قرآن را مورد بررسی و توضیح قرار داد.

وی همچنین در مورد ویرایش جدید کتاب و اصلاحات و تنقیحی که در متن اولیه انجام شده است، و نحوه‌ی چاپ با تکنولوژی جدید و حروف‌چینی نو، توضیحاتی ارائه کرد.

مهندس توسلی در پایان سخنان خود، و در توصیف اهمیت پژوهش قرآنی مهندس بازرگان، این سخن دکتر علی شریعتی را مورد اشاره قرار داد: «من کشف ایشان را درباره‌ی قرآن، درست، بی‌میانگه، شیه کار کالیله درباره‌ی منظومه شمسی و نیوتن درباره‌ی جاذبه و پاستور درباره‌ی بیماری می‌دانم، آنها کلید علمی وحی طبیعی را به دست آورده‌اند و ایشان کلید عملی وحی الهی را».

پس از مهندس توسلی، محسن آرمین که

جلسه‌ی رونمایی دو جلد از مجموعه آثار زنده‌یاد مهندس مهدی بازرگان (سیر تحول قرآن) چهارشنبه ۲۸ آذرماه ۱۳۸۶ با حضور ده‌ها تن از علاقه‌مندان در محل انجمن اسلامی مهندسیین برگزار شد.

مجموعه 'آر ۱۲ و ۱۳' که به همت بنیاد فرهنگی مهندس مهدی بازرگان و با کوشش شرکت سهامی انتشار، چاپ شده است، در برگیرنده‌ی متن ویرایش‌یافته و تنقیح‌شده‌ی «سیر تحول قرآن» و بحث‌های تکمیلی مهندس بازرگان در این خصوص است.

در ابتدای جلسه‌ی یاد شده، دکتر نوید بازرگان در سخنانی کوتاه اظهار داشت: «کتاب سیر تحول قرآن کتابی نیست که امروز تولد یافته باشد؛ فکر آن در سال ۱۳۴۴ در جریان تفسیر سوره عنکبوت در زندان قصر به وجود آمده و سپس با گذر از فراز و نشیب‌هایی در سال ۱۳۵۵ به چاپخانه رفته است و در مجموع تا سال ۱۳۷۷ حدود ۱۵ هزار نسخه از مجموعه جلد ۱ و ۲ منتشر شده است. این یعنی اندیشه‌ای به عمر بیش از چهل سال». نوید بازرگان همچنین گفت: «مطالعه و تدقیق در ویژگی‌ها و خصایص منحصر به فرد قرآنی از جمله مواردی بود که ذهن مهندس بازرگان را به خود مشغول داشته بود و او با ذهن مهندسی و علایق ریاضی خود بی‌میل نبود که از زاویه‌ی دیگری به این کتاب آسمانی نظر اندازد، و زندان این فرصت را در اختیار او نهاد».

به تصریح وی: «نتیجه‌ای که بازرگان از بس این تلاش طاقت‌فرسا گرفت، برکشیدن و نشان دادن نظمی فوق انسانی، نوعی منطق تدریجی و تحول تدریجی در قرآن و در نهایت، اثبات غیرزمینی بودن کتاب و رسالت بود».

در ادامه‌ی جلسه، مهندس محمد توسلی، همراه دیرین مهندس مهدی بازرگان به تشریح نحوه‌ی تدوین و تالیف کتاب سیر تحول قرآن پرداخت. توسلی با اشاره به علت بازداشت و حبس و تبعید مهندس بازرگان به برازجان، گفت: «به دنبال طرح پرسش تقدم و تأخر نزول برخی از آیات مورد بحث در سوره عنکبوت که توسط

موضوعی و محتوایی قرآن را از دیگر ابتکارات پژوهش بازرگان ارزیابی کرد.

وی در ادامهدی سخنان خود و در مورد تعیین مکی و مدنی بودن آیات و سوره‌ها اظهار داشت: «فرضیه‌ی بازرگان در مقایسه با اغلب فرضیات از سازگاری درونی بیشتری برخوردار است؛ تریبی که او ارائه کرده، اگر چه قطعی نیست اما ترتیب قابل دفاعی است».

کدیور در بخش دیگری از اظهارات خود افزود: «ابتکارات بازرگان در سیر تحول قرآن، و به ویژه بررسی تحول لفظی، تحول موضوعی و تحول محتوایی قرآن، ما را با یک اثر تحقیقی و قرآن پژوهی جدی رو به رو می‌سازد که در میان مستشرقین و قرآن پژوهان، اثری کمیاب است».

به نظر کدیور: «همین که در هر سال تعداد کلمات نازل شده در قرآن تقریباً ثابت مانده است، نمی‌تواند یک اتفاق عادی باشد و می‌تواند یکی از وجوه اعجاز قرآن کریم باشد. و همین که بازرگان نتیجه گرفته است، طول آیات قرآن کریم از کوتاه به بلند کشیده شده است، به معجزه‌ای غیر انسانی می‌ماند و اثبات وجود وحی است». و این نکات، به عقیده‌ی کدیور، مواردی هستند که پژوهشگر در مقام نتیجه‌گیری مشروح و تفصیلی از وی خود، به آنان نپرداخته است.

کدیور در پایان سخنان خود، تأکید کرد: «کار بازرگان در حوزه‌ی تاریخ قرآن در کتاب سیر تحول قرآن، همسنگ کار سترک علامه طباطبایی در المیزان در حوزه‌ی تفسیر قرآن کریم است. پژوهش بازرگان، اثری ماندنی است و می‌تواند به عنوان یکی از آثار ماندگار تاریخ قرآن در قرن حاضر معرفی شود. مناسفیم که انالی که سنگ قرآن را بیش از همه بر سینه می‌زنند، کمتر در عرصه‌ی تدبیر در معارف قرآن قدمی برداشته‌اند. و بازرگان متواتر، در شرایط چنانکه زندان برازجان، یکی از ده کتاب ماندنی قرآن پژوهی قرن پانزدهم را تألیف کرد».

دکتر محمدحسین بنی‌اسدی، آخرین سخنران این برنامه، ویژگی‌ها و نتایج اثر پژوهشی مهندس مهدی بازرگان (سیر تحول قرآن) را مورد ارزیابی قرار داد.

او اظهار داشت که هدف پژوهش «سیر تحول قرآن» این بود که به برخی پرسش‌ها پاسخ دهد، از جمله این که: این کوتاه‌گویی آیات قرآن از یک قاعده و قانونمندی تبعیت می‌کند، و اگر چنین است چگونه به سال نزول هر سوره و آیه بی‌بیریم و این رابطه‌ی ساده بین مشخصات ظاهری هر آیه و سال نزول آن وجود دارد یا خیر.

به عقیده‌ی بنی‌اسدی: «مهندس بازرگان در سیر تحول قرآن برای اولین بار برای هر سوره یک منحنی مشخصه اماری (Characteristic)

در روند پژوهش، و نیز با اشاره به ویژگی‌ها و ساختارهای تحقیق بازرگان، مهمترین نتایج کار او را در بررسی محتوایی قرآن، چنین برشمرد: «ترتیب نزول قرآن از منطلق ریاضی بیرونی می‌کند؛ هر سوره از قرآن منحنی مشخصه و متمایز خود را دارد که با سپری زمان تغییر کرده و متغیرهایی هر سوره به طور منظم و همراه با هم ترقی یا تنزل می‌یابند؛ طول متوسط و طول غالب سوره‌ها به موازات زمان نزول آنها ترقی کرده و در حد طول غالب تنزل می‌کند؛ تعداد کلمات وحی شده بر پیغمبر در هر سال، در تمام دوران رسالت مقدر ثابتی (در حدود ۳۶۳۰ کلمه) بوده است؛ و افزایش تدریجی و منظم طول مسای هر سوره در جریان ۲۳ سال نزول وحی».

از همین تفاوت کار بازرگان را با دیگر قرآن پژوهان چنین توضیح داد: «اول اینکه روش بازرگان متکی به منطلق ریاضی و اماری بر اساس تحلیل محتوا است؛ در حالی که روش قرآن پژوهان دیگر، دارای منطقی صرفاً تحلیلی است؛ این ویژگی موجب شده است که حاصل کار بازرگان دقیق‌تر و قابل اعتمادتر باشد. دوم آنکه جدولی که نه‌بابت بازرگان از ترتیب نزول قرآن فرا روی ما قرار می‌دهد، به مراتب تفصیلی‌تر و جزئی‌تر از دیگران است».

از همین در مورد «اعتبار علمی روش بازرگان»، ساختار «تسجیم درونی نظریه» را مورد توجه قرار داد و گفت: «این ویژگی که اجزای مختلف نظریه با یکدیگر سازگار و هماهنگ باشند، به طرز بارزی در نظریه‌ی بازرگان مشاهده می‌شود. سازگاری نتایج به دست آمده با یکدیگر در روش بازرگان و هماهنگی آنها با پیش‌فرض اولیه، خود دلیل بر شاهد دیگری بر میزان بالای اطمینان آور بودن آن است». وی در پایان سخنان خود، پژوهش بازرگان را «اثری ارزشمند، کاری طاقت‌فرسا، دقیق، گسترده و پر حجم» توصیف کرد که «ایینه‌ی تمام‌نمای عشق و ایمان و صلاحیت علمی و خستگی‌ناپذیری شایان تحسین پژوهشگر آن است».

سومین سخنران جلسه، دکتر محسن کدیور بود. کدیور با بیان این نکته که «بازرگان در زمره‌ی یکی از نافذترین نواندیشان دینی ایران و یکی از قرآن پژوهان بین‌المللی است»، یکی از نکات ابتکاری پژوهش او را چنین عنوان کرد: «طول متوسط آیات، طول غالب آیات و دامنه منحنی آیات، تابع صعودی زمان نزول است و ارتفاع منحنی آیات، تابع نزولی زمان نزول آیات».

کدیور، مشخص کردن ترتیب تاریخی نزول سوره‌های قرآن بر اساس دستاورد وی، تعیین سال نزول آیات، تعداد کلمات نازل شده بر پیامبر در هر سال (۳۶۳۰ کلمه)، و بررسی سیر تحول

ابوزید و اسلام اروپایی

نصر حامد ابوزید، اسلام‌شناس و قرآن‌شناس مصری، در دانشگاه اوتریخت درباره اسلام و اروپا سخنرانی کرد. به گزارش پایگاه اینترنتی دانشگاه اوتریخت، در مجموعه سخنرانیهای دانشگاه اوتریخت که به بحث دریاب اسلام و دین در دنیای معاصر می‌پردازد، نصر حامد ابوزید، اسلام‌شناس و قرآن‌شناس مصری و استاد دانشگاه لایدن هلند، ۳۰ بهمن (۱۹ فوریه) درباره "اسلام و اروپا" در این دانشگاه سخنرانی کرد. در این مجموعه از سخنرانیها موضوعاتی مانند سکولاریسم و اروپا، دین و فمینیسم، مسلمانان در اروپا مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرند. نصر حامد ابوزید، در ژوئیه ۱۹۳۴ میلادی در یک از روستاهای شهر طنطا در غرب مصر به دنیا آمد. وی در ۱۹۷۲ لیسانس زبان و ادبیات عربی و در سال ۱۹۷۷ فوق لیسانس خود را از دانشکده ادبیات قاهره دریافت کرد. در ۱۹۸۱ دکترای خود را در همان رشته و از همان دانشگاه با تحقیق در باب "تأویل قرآن در نظر ابن عربی" دریافت کرد. روش عقلی در تفسیر (رساله فوق لیسانس) ۱۹۸۲، فلسفه تأویل، بررسی تأویل قرآن از نظر ابن عربی (رساله دکتری) ۱۹۸۳، معنای متن ۱۹۹۰، نقد خطاب دینی ۱۹۹۲، متن، سلطه، حقیقت: اندیشه دینی در بین اراده شناخت و سلطه ۱۹۹۵، اندیشه در دوران تکفیر ۱۹۹۵، خطاب و تأویل ۲۰۰۰، از آثار این نویسنده هستند ابوزید بعد از اینکه با برخی مخالفت‌ها در مصر روبه‌رو شد، در سال ۱۹۹۵ به دعوت دانشگاه لایدن به هلند رفت و در سمت استادی این دانشگاه و عضو شورای علمی داتره‌المعارف قرآن کریم به فعالیت پرداخت.

طارق رمضان، رئیس گروه اسلام‌شناسی دانشگاه لایدن

طارق رمضان به‌عنوان رئیس گروه اسلام‌شناسی دانشگاه لایدن منصوب شد و به‌رغم امواج منفی رسانه‌ای، وزیر آموزش هلند روز سه‌شنبه ۱۵ آبان ماه در مجلس عوام اعلام کرد با این انتصاب مخالفتی ندارد. حزب آزادی هلند پیش از اعلام نظر وزیر آموزش به اظهاراتی مبنی بر اعتراض نسبت به این انتصاب روی آورده بود و حتی طارق رمضان را تهدیدی برای امنیت ملی دانست. اما رونالد پلاسترک اعلام کرد: ما در کشوری آزاد زندگی می‌کنیم و من درباره شیوه انتخاب و گزینش دانشگاه لایدن قضاوت نمی‌کنم و تاجایی که می‌دانم رمضان با رویکردهای افراط‌گرایانه مخالف است. روزنامه دی ولکس‌کرانت نیز گزارش داد که رمضان از میان ۴۰ نامزد برای ریاست این گروه انتخاب شده است. وی فعالیت خود را با تمرکز بر جایگاه مسلمانان کشورهای اروپای غربی از تابستان سال آتی آغاز می‌کند. وی همچنین در دانشگاه لایدن به امور آموزش طلاب مسلمان که مور توجه دولت است خواهد پرداخت.

تغییرات سبک‌های مشاهده شده در سال‌های متوالی بسیار تدریجی و منظم بوده است و چنین هماهنگی و نظم بین سبک‌های افراد مختلف بسیار بعد و تقریباً غیرممکن است؛ بنابراین، قرآن نمی‌تواند یک اثر انسانی باشد».

به عقیده وی، مطالعات انجام شده نشان می‌دهد که «سیر تحول قرآن» از روش علمی (مشاهده، تنظیم فرضیه، آزمایش برای تأیید فرضیه) تبعیت نموده است. بنی‌اسدی همچنین گفت: «ساده‌روان مهندس بازرگان، بدون این که خود توجه داشته باشد، از روش سبک‌سنجی (Stylometry) با استفاده از چهار متغیر مستقل «سبک»، در مطالعات خود نیز استفاده کرده است». او همچنین گفت: «مطالعات مهندس بازرگان این فکر و فرضیه را در ذهن تقویت می‌کند که این قرآنی، همچون آیات دیگر خلقت (نشانه‌های خلقت) دارای پیکر منطقی و ساختار سنجیده بوده و تشکیل یک سیستم می‌دهند. این آیات مشابه بدیده‌های زنده رشد کرده‌اند؛ از سادگی به پیچیدگی رفته و به تدریج حاوی مفاهیم بیشتر و روان‌دروبی گسترده‌تری شده‌اند. به عبارت دیگر هم به لحاظ ظاهری (حلولانی‌تر شدن آیات) و هم به لحاظ محتوایی (مفاهیم و روابط بین آنها) رشد کرده و پیچیده‌تر شده‌اند».

توجه به این نکته لازم است که تنها حلول متوسط آیات طی زمان تغییر نکرده است. بلکه پیکره و ساختار آیات، همچون یک سیستم زنده طی دوران نزول - مستمر و تدریجاً رشد کرده و پیچیده‌تر شده است». به عقیده بنی‌اسدی، این تغییر و تحول مستمر در آیات قرآن می‌تواند حاوی پیامی برای این عصر و موجب تحول و دگرگونی ما باشد؛ «پیام مزبور این است که با نگاهی نو و نگری تازه برای پاسخ به سوالات و مسائل پیچیده‌ی این عصر به قرآن نگاه کنیم».

گفتنی است در جلسه رونمایی کتاب سیر تحول قرآن، افزون بر علاقه‌مندان و پژوهشگران، برخی از شخصیت‌های فرهنگی و سیاسی (همچون: مهندس عزت‌الله سبحانی، دکتر ابراهیم بزدی، عبدالله نوری، محمدجواد حجتی کرمانی، دکتر محمد تقی، مهندس علی‌اکبر معین‌فر، محمد ترکمان، محمدجواد مظفر، دکتر جلال جلالی‌زاده، دکتر محمدحسین رفیعی و مهندس هاشم صباغیان) نیز حضور داشتند.

Curve) از به داد، منحنی‌های مذکور، هر سوره را بر اساس چهار پارامتر از سایر سوره‌ها متمایز می‌نماید. این پارامترها عبارتند از: تعداد کلمات ابائی که در سوره اکثریت دارد (طول غالب)، نسبت با در صد این آیات در سوره مورد نظر (ارتفاع)، طول متوسط آیات هر سوره بر حسب تعداد کلمات که از تقسیم تعداد کلمات هر سوره بر تعداد آیات آن به دست می‌آید (طول متوسط)، و بالاخره گسترش منحنی به طرف طول‌های زیاد (دامنه)».

به گفته‌ی وی: «مهندس بازرگان بر اساس تحلیل و مقایسه منحنی‌های مشخصه سوره‌های مختلف نشان داد که سیر تحول و گوناگونی آیات قرآن، مانند آیات طبیعی در خلقت دارای نظم و قانونمندی است؛ به طوری که طول متوسط آیات قرآن به طور امارتی، طی حدود ۲۲ سال رسالت، تدریجاً و منظم‌اً افزایش یافته و همراه افزایش طول آیات، مقادیر نسبی سه شاخص دیگر نیز افزایش یا تغییر یافته است و با توجه به تغییرات طول متوسط آیات هر سوره (یا مجموعه آیات یک سوره) تعیین تقریبی سال نزول آیات هر سوره امکان‌پذیر است».

دکتر بنی‌اسدی نگاه پژوهش دکتر بهنام صادقی در مورد سیر تحول قرآن را که در دانشگاه استانبول درآید شده است، بررسی کرد. به عقیده بنی‌اسدی: «هدف پژوهش دکتر صادقی این است که درجه‌ی مشابهت مجموعه آیات نازل شده را در سائلهای مختلف مورد بررسی قرار دهد و به این سوال پاسخ گوید که آیا طول متوسط آیات مربوطه و سایر ویژگی‌های مربوطه به آیات، طی سال‌های مذکور به تدریج و منظم‌اً تغییر یافته است یا نه و در نتیجه، آیا پژوهش ساده‌روان مهندس بازرگان بر اساس معیارهای بی‌طرفانه علمی قابل تأیید است، یا خیر».

رئیس هیات مدیره بنیاد فرهنگی مهندسی مهدی بازرگان تأکید نمود که «مطالعات سبک‌سنجی دکتر صادقی نه تنها نتایج پژوهش ساده‌روان مهندس بازرگان را تأیید می‌کند بلکه نشان می‌دهد که قرآن نمی‌تواند اثر یک فرد انسانی باشد، زیرا سبک نگارش هر شخص طی زمان تقریباً ثابت است، در حالی که سبک قرآن سبکی یویا و متحول بوده و طی سائلهای نزول وحی به شدت تغییر یافته است، به عنوان مثال طول متوسط آیات ۹۰۰ درصد تغییر یافته است؛ ثانیاً منشأ قرآن نمی‌تواند چند فرد باشد، چون